

POSTOJE K BOHEMIZMOM V SÚČASNEJ SLOVENČINE

(ako signály vyrovnávania sa so slovensko-českými vzťahmi)

Juraj Dolník (Bratislava)

Vzhľadom na prevratné udalosti v blízkej minulosti a na ešte čerstvú históriu česko-slovenských vzťahov sa dalo očakávať, že otázka bohemizmov v súčasnej slovenčine v slovenskej jazykovede sa nastolí s maximálnou explicitnosťou. Dalo sa predvídať aj to, že postoje k tomuto javu nebudú zhodné. Očakávanie sa splnilo. Lingvisti sa vyjadrujú k bohemizmom bez zábran a ich vyjadrenia svedčia o dost výraznej názorovej diferencovanosti, čiže aj diferencovanosti postojov. Myšlienkovým rámcem, v ktorom sa názorovo-postojová diferenciácia kryštalizuje, je chápanie kultivovania spisovnej slovenčiny v súčasnom období. Názory sa rozchádzajú v otázke, ako sa má zaobchádzať s bohemizmami z pozície jazykovej kultúry v súčasných podmienkach fungovania spisovnej slovenčiny. Pozadím názorovo-postojového rozdielu je viac alebo menej uvedomovaný pocit potreby vyrovnania sa s otázkou slovensko-českých vzťahov.

Z dejín zasahovania do spisovnej slovenčiny je dobre známe, že ako jeden z motívov intervencie vystupovala aj potreba upevnenia etnoidentifikačnej funkcie spisovného jazyka. Jeden z postojov k bohemizmom v súčasnej slovenčine je spätý s aktualizáciou tohoto motívu, čo sa zdôvodňuje deficitom v národnom sebavedomí: „Téma národného povedomia a či sebavedomia je dnes na Slovensku veľmi živá. Súvisí to aj s tým, že v súčasnosti u nás všeobecne badať nízku úroveň, ba aj úpadok národného sebavedomia. Je protirečivé, ale pravdivé zistenie, že práve po vzniku samostatnej Slovenskej republiky možno pozorovať zmenšenie prejavov národného sebavedomia“ (Kačala, 1994, s.40). Na druhej strane sa vyzdvihuje suverenita slovenčiny (zaviedol sa pojem „jazyková suverenita“), čím sa demonštruje rovnocennosť slovenčiny s češtinou, ako aj s inými jazykmi. Uvedomovanie si suverenity vlastného jazyka má prispieť k národ-

nému sebedomiu a tým k takému zaobchádzaniu so spisovným jazykom, ktoré posilňuje jeho etnoidentifikačnú funkciu. Má sa dosiahnuť taký stav, že — okrem iného — používateľa si v do-
statočnej miere uvedomia rozdiely medzi slovenčinou a češtinou.

Toto je myšlienkové zázemie rigorózneho (a z môjho hľadiska rigidného) chápania funkčnosti vo vzťahu ku kultivácii spisovného jazyka. V duchu funkčnej koncepcie jazykovej kultúry sa vyžaduje, aby sa akceptovali len funkčne zdôvodnené bohemizmy. Načrtnuté myšlienkové zázemie však zužuje interpretačný priestor, oslabuje zmysel pre isté interpretácie funkčnosti českých (ale aj iných preberaných) výrazov, resp. spôsobuje tendenčné vnímanie istých výrazov z hľadiska ich funkčnosti. Na netendenčnom funkčnom prístupe sa zakladá druhý postoj k bohemizmom v spisovnej slovenčine. Je to postoj založený na úsilí o videnie celého funkčného spektra výrazov, o spoznanie ich „komunikatívnej efektívnosti“ (Sokolová, 1995, s. 201), o videnie celej šírky ich fungovania v rozmanitých komunikačných podmienkach. Z hľadiska tohoto postoja sa ukazuje, že „existuje isté protirečenie, keď jazykovedci niekedy pripisujú slovenčine vlastnosť jazykovej suverenity, ale na druhej strane túto suverenitu do istej miery okliešťujú, keď vlastne zužujú priestor variability, komunikačnej a štylistickej diferenciacie slovenčiny“ (Buzássyová, 1995, s. 94–95). Funkčnosť výrazov sa tu maximálne flexibilizuje, čo je reálne konformné s predstavou o jazykovej suverenite (pravda, tento výraz sa zatiaľ v slovenskej jazykovede neujal).

Pozadím maximalizácie flexibilnosti funkčnej interpretácie českých výpožičiek v slovenčine je zbavenie sa obavy o oslabenie jej etnoidentifikačnej funkcie. Vychádza sa z toho, že súčasná spisovná slovenčina a jazyková situácia na Slovensku sú v takom stave, že reprodukciou jej komunikačnej funkcie sa reprodukuje aj jej etnoidentifikačná funkcia bez potreby aktualizácie tejto funkcie, t.j. bez potreby posudzovať jazykové výrazy v komunikácii cez prizmu tejto epifunkcie. To značí, že súčasný stav sa vníma ako normálny čiže taký, keď používateľa spisovného jazyka potvrdzujú svoju etnickú identitu takým komunikačným zaobchádzaním s jazykom, ktoré je analogické s používaním jazyka predchádzajúcou generáciou.

Maximalizácia flexibilnosti funkčnej interpretácie vedie k zväčšeniu tolerančného priestoru pre bohemizmy. Príslušná miera

tolerancie zodpovedá postoju, ktorý sa kryštalizuje v komunikačnom procese (teda nie na základe metajazykového uvažovania). Lingvista sa tu stotožňuje s postojom, ktorý sa demonštruje v komunikačnom procese, a akceptuje bohemizmy, ktoré sa opakovane vyskytujú v reprezentatívnych textových vzorkách, napr. výrazy bezvadný, mazaný, obnos, sáčkový, spústa, sústo, postrádať a pod., ktoré sa v slovníku kvalifikujú ako subštandardné, alebo výrazy, bezosporu, čípok, dopis, klud, límec, odstavec, púhy, zahájiť, záludný, prádlo a pod., ktoré sa v slovníku označujú ako nesprávne.

Načrtnutá základná diferencovanosť postojov sa prejavuje v protikladných implicitných imperatívoch pre používateľa spisovnej slovenčiny. Prvý postoj vedie k imperatívu: „Pri funkčnej interpretácii bohemizmov maj na mysli komunikačné potreby vnímané cez prizmu etnoidentifikačnej funkcie spisovného jazyka!“ Implikátom tohoto imperatívu je tendencia k reštrikcii, minimalizácii interpretačného priestoru („Interpretuj tak, aby sa ukázalo, že príslušný bohemizmus je skôr nepotrebný ako potrebný!“). Nositelia tohoto postoja sa dištancujú od purizmu, uvedomujúc si jeho anachronizmus, ale súčasne sa riadia ideou, podľa ktorej sa preferuje funkčný interpretačný model so želaným eliminačným potenciálom vo vzťahu k bohemizmom (ale aj k iným nedomácim prvkom). Z druhého postoja vyplýva imperatív: „Pri funkčnej interpretácii bohemizmov maj na mysli komunikačné potreby vnímané cez prizmu vyrovnávania sa členov jazykového spoločenstva s adaptáciou spisovného jazyka ich súčasným potrebám!“ Implikátom tohoto imperatívu je maximalizácia interpretačného priestoru („Interpretuj tak, aby sa ukázalo, že príslušný bohemizmus je potrebný či nepotrebný vzhľadom na reálne potreby používateľov spisovného jazyka!“). Nositelia tohoto postoja hľadajú akceptačnú hranicu pre bohemizmy na základe poznávania vyjadrovacích potrieb „prežívaných“ používateľmi spisovného jazyka, pričom vychádzajú z predpokladu, že (1) tie prvky, ktoré sa presadzujú v komunikačnej konfrontácii, zodpovedajú objektívnym vyjadrovacím potrebám, a že (2) reprodukciou (univerzálnou) komunikačnej funkcie spisovného jazyka v súčasnom období jeho fungovania sa reprodukuje aj jeho etnoidentifikačná funkcia, teda niet dôvodu aktualizovať túto epifunkciu pri riešení otázky uspokojovania objektívnych komunikačných (vyjadrovacích) potrieb spisovným jazykom.

V pozadí týchto postojov je odlišný prístup k nastolovaniu otázky vyrovnania sa so slovensko-českými jazykovými vzťahmi a vzťahmi vôbec. Za prvým postojom je pocit alebo vedomie potreby aktualizáciou slovenskosti reagovať na ideu a prax zblížovania češtiny a slovenčiny z nedávnej minulosti, na ideológiu čechoslovakizmu z prvej republiky a na koexistenciu týchto jazykov v štátnom útvare, v ktorom vzájomný vplyv bol asymetrický, čoho následkom je, že u mnohých používateľov spisovnej slovenčiny je znížená schopnosť s potrebnou zreteľnosťou vnímať rozdiel medzi slovenčinou a češtinou. Okolnosti v minulosti spôsobili, že — podľa nositeľov tohoto postoja — je u nich naštrbený zmysel pre hodnotu vlastného spisovného jazyka. Aktualizáciou slovenskosti (a v rámci nej etnoidentifikačnej funkcie spisovného jazyka) sa má posilňovať vedomie svojbytnosti, emancipovanosti a kultúrnej osobitosti slovenského národa. V upevňovaní slovenského jazykového a národného sebedomia sa vidí cesta k dovŕšeniu historického procesu suverenizácie slovenského etnika. Za druhým postojom je pocit alebo vedomie potreby prirodzeného kontinuálneho rozvíjania spisovnej slovenčiny, ako aj slovenskej materiálnej a duchovnej kultúry, rešpektujúc historické okolnosti koexistencie Slovákov a Čechov, ako aj následky týchto okolností a zdôrazňujúc normálnu (prirodzenú) vitálnosť slovenského etnika a normálnosť stavu súčasného slovenského etnoidentifikačného vedomia, ktorý teda nie je prirodzene kompatibilný s osobitnou aktualizáciou citu a vedomia slovenskosti. Nositelia tohoto postoja vnímajú súčasné a budúce slovensko-české vzťahy tak, že sa prirodzene utvrdzuje a bude utvrdzovať autonómnosť obidvoch etník a súčasne sa prejavuje a bude prejavovať osobitnou etnickou afinitou podfarbená potreba interakcie. Slovensko-česká interakcia nepotrebuje umelú reguláciu.

Literatúra

- Buzássyová, K.: Aspekty kontaktov slovenčiny a češtiny. In: Sociolinguvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny Zost. S. Ondrejovič a M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 163–182.
- Kačala, J.: Návrat ku koreňom. Bratislava 1994.
- Sokolová, M.: České kontaktné javy v slovenčine. In: Sociolinguvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič a M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 188–206.